

цього розпочався процес творення багатопартійної системи та трансформацій у політичній сфері. Закон про вибори вперше зробив владу залежною від вибору громадян, а невдалий «Серпневий путч» завершив крах комуністичного тоталітарного режиму.

Список використаних джерел:

1. Литвин В., Слюсаренко А. На політичній арені України (90-ті рр.). Роздуми істориків. Український історичний журнал. 1994. № 1. С. 9-30.
2. Бойко О. Д. Україна: від путчу до Пущі (серпень-грудень 1991 р.). Ніжин: Аспект-Поліграф, 2006. 221 с.
3. Камінський А. На перехідному етапі («Гласність», «перебудова» і «демократизація» на Україні). Мюнхен, 1990. 624 с.
4. Трансформація політичних інститутів України: проблеми теорії і практики / М. І. Михальченко, О. О. Рафальський, І. М. Кучеренко та ін.; під ред. М. І. Михальченка. Київ: ІПіЕНД імені І. Ф. Кураса, 2016. 437 с.
5. Україна і Росія в історичній ретроспективі: В 3 т. / відп. ред. В. А. Смолій. Київ: Наук. думка, 2004. Т. 3. Новітній український державотворчий процес. 325 с.
6. Кузьменко Ю. Партійно-радянська номенклатура в умовах суверенізації УРСР (березень 1990 – серпень 1991 рр.). Український історичний журнал. 2013. № 4. С. 26-39.

Захарченко С.М.

молодший науковий співробітник,

Національний історико-етнографічний заповідник «Переяслав»

НАУКОВИЙ ДОРОБОК ВИДАТНОГО ВЧЕНОГО-ХІРУРГА, ПРОФЕСОРА ВЕРХРАТСЬКОГО С.А. В КОНТЕКСТІ ДОСЛІДЖЕННЯ РОДИЛЬНОЇ ОБРЯДОВОСТІ УКРАЇНЦІВ

Важливим аспектом у вирішенні багатьох теоретичних та практичних проблем, пов'язаних із дослідженням в галузі родильної обрядовості є подальше вивчення матеріалів архівного збереження. Ґрунтовний аналіз даної джерельної бази відкриває широку можливість всебічного розгляду термінологічних, функціональних відмінностей та локальних обрядових особливостей, характерних для різних етнорегіонів України.

Тим більш це цікаво, коли дана проблематика висвітлена не дослідником-етнографом, а представлена з точки зору медичного працівника, що апріорі передбачає детальний критичний підхід до теми.

Яскравим прикладом такого дослідження є неопублікована праця видатного вченого-хірурга, професора С.А. Верхратського «Український медичний фольклор (Побутова медицина українського села доколгоспних часів)» датована 1964р., що нині зберігається у Науковому архівному фонді рукописів та фонозаписів ІМФЕ ім. М.Т. Рильського.

Сергій Аврамович Верхратський належав до плеяди лікарів старшого покоління, вихованих у кращих традиціях земської медицини, які вийшли з народу, жили його життям і сумлінно йому служили. Народився він 1894 р. на Вінниччині. У 1916 р. закінчив медичний факультет Одеського університету. Під час першої світової війни працював у польовому шпиталі на Кавказькому фронті, з 1919 по 1936 р. – у районних лікарнях Вінницької, Дніпропетровської, Полтавської областей. Потім до 1939 р. – у хірургічному відділенні міської лікарні в Черкасах, з 1939 р. старшим асистентом клініки факультетської хірургії Донецького медичного інституту. Під час Великої Вітчизняної війни С. А. Верхратський – головний хірург фронтового шпиталю, організував один із перших нейрохірургічних відділів і евакошпиталів для поранених. З січня 1946 р. до виходу на пенсію у 1971 р. працював завідуючим кафедрою шпитальної хірургії Івано-Франківського медичного інституту. Заснував Наукове Товариство хірургів області, Наукове товариство істориків медицини.

Як визначного вченого Сергія Верхратського було обрано почесним членом Українського республіканського хірургічного товариства та Всесоюзного товариства істориків медицини, нагороджено орденами Леніна, Червоної Зірки, Великої Вітчизняної війни I ступеня. Помер Сергій Аврамович Верхратський у 1988 р.

Хірург С. Верхратський є автором непересічних книг з історії медицини, одним із перших хто започаткував видання історичної «медичної україніки». Адже поряд із плідною науковою діяльністю в галузі хірургії (більш ніж 80 друківаних праць з питань черевної хірургії, черепно-мозкових поранень, зоба, урологічних захворювань та ін.) він досліджував історію медицини, зокрема народної, на Україні. Свої багаторічні спостереження вчений узагальнив у капітальній праці «Український медичний фольклор», що стала основою його кандидатської дисертації [2, с. 3-4].

Спеціальні наукові дослідження, присвячені аналізу даної роботи С. Верхратського, не проводилися. Відома вона лише вузькому колу спеціалістів. В статтях та окремих розвідках (І. Колодюк, З. Болтарович) вона лише згадується, як важливий змістовний матеріал і здебільшого розглядається в аспекті вивчення проблем з народної медицини. Разом з тим вона є значним джерелом для розкриття структури та особливостей обрядодій, пов'язаних з народженням дитини, а тому потребує більш глибокого переосмислення.

Підґрунтям до написання праці став багатий польовий матеріал, зібраний С. Верхратським у різних селах Поділля, Київщини, Дніпропетровщини, де він працював дільничним лікарем з 1923 по 1932 рр., а також по селах Станіславської області – з 1946 по 1956 рр. Більша частина відомостей була зібрана С. Верхратським особисто, частина – анкетним шляхом. В ході дослідження вченим було опитано до 500 селянок, які за допомогою баб-бранок провели до 2 тис. пологів. При опитуванні перевага надавалась особам похилого віку в більшості своїй неписьменним, що «науку свою... перейняли від своїх батьків, матерів» [1, с. 20].

Щоб зберегти етнографічну цінність зібраних матеріалів, дослідник в кінці кожної цитати відмічав регіон, село і прізвище респондента. Особливої ваги при зборі матеріалу вчений надавав вказівкам баб-бранок, постійно цитуючи різноманітні рецепти, магічні замовляння та перестороги з їхньої практики. Щодо наукових джерел, то дослідником, як він сам наголошує у вступній частині, були використані праці етнографів другої половини ХІХ ст. – початку ХХ ст. П. Чубинського, Ю. Талько-Гринцевича, В. Милорадовича, З. Кузелі.

Сам вчений характеризував власний доробок як фольклорне дослідження з вивчення побутового українського медичного епосу. Метою написання роботи вважав «збереження для історії стародавніх поглядів нашого народу на походження недуг і методів лікування, які застосовувались по селах...» [1, с. 20].

Праця складається із п'ятнадцяти розділів, з яких п'ять перших присвячено народному акушерству. В поле зору вченого потрапили такі складові, пов'язані з народженням дитини: вагітність, баби-бранки, роди, післяпологовий період, новонароджена дитина.

У першому розділі «Вагітність» окреслено часові рамки дослідження даного питання, а саме 1922-1929 рр. Представлено особливості передродового періоду на прикладах сіл Вінницької, Хмельницької,

Кіровоградської, Київської, Полтавської та Станіславської (Івано-Франківської) областей.

В означеному розділі вченим характеризуються уявлення українських селян щодо зародження нового життя, основні ознаки та методи розпізнавання вагітності та майбутньої статі дитини, поради для завагітнення дитиною бажаної статі, відношення громади до заміжніх і неодружених вагітних жінок, повір'я й прикмети, пов'язані з цим періодом. Вказує, що деякі народні передбачення під час вагітності поділяються і науковою медициною. Зокрема, якщо у вагітної жінки потече молоко з грудей, то дитина помре [1, с. 27].

У другому розділі автором поглиблено знання про окремі аспекти життя та діяльності баб-бранок. Хоча термінологічна номенклатура родопомічниць на Україні була досить широкою, дослідник вказує лише одну із назв – баба-бранка, оскільки дослідженням переважно було охоплено лише Правобережжя, а саме Вінницьку область. Характеризуючи соціально-професійний статус таких жінок, вчений вказує на їх беззаперечний авторитет і глибоку пошану зі сторони громади. Поряд з тим наголошує на певних вимогах ритуальної чистоти, при яких жінка мала право «бабити». Крім суто практичних навичок, бранки володіли традиційними обрядовими діями, знали багато замовлянь, формул-побажань, розбиралися в зіллях, були спостережливими та уважними до оточуючих. Ці сакральні знання вони повинні були тримати в секреті, а по смерті обов'язково передати кому-небудь, зазвичай дочці чи невістці. У деяких селах Вінничини вченим були зафіксовані цілі династії баб-бранок у кількох поколіннях [1, с. 33]. На завершення розділу вчений констатує, що вже у другій половині 30-тих років XX ст. в селах східних областей України баби-бранки були витіснені освіченими акушерками [1, с. 35].

Основою розділу «Роди» є перелік медичних та магічно-ритуальних дій, які виконували родопомічниці при пологах. Вчений розглядає погляди українських селян на щасливі і не щасливі дні для народження дитини, передродові перестороги-обереги, уявлення народу щодо власне процесу народин. При цьому головний акцент спрямовано на роль баб-родопомічниць, їх знаннях, досвіді, дотриманні певних ритуальних норм поведінки, які були основою практичної та магічно-символічної складової родильної обрядовості.

Значний інтерес у представленому матеріалі становлять молитви-замовляння, що промовлялись бранкою під час народин. Окрему увагу автор приділяє поведінці чоловіків при пологах. Зокрема, звичаю

«кувади», що був відомий багатьом народам в давні часи [1, с. 48]. В дослідження включено села Вінницької, Полтавської, Чернігівської, Київської, Станіславської, Дніпропетровської областей.

Розділ «Породовий період» характеризує діяльність повитухи по народженню дитини. Як відомо, в цей період мати та дитина найбільш беззахисні перед зовнішнім негативним впливом. Отож, автор переважно ознайомлює з гігієнічними та ритуально-магічними засобами, якими користувалась бранка задля вбереження породіллі й дитини від можливих хвороб та вроків. Вчений детально, із молитвами-замовляннями описує хід обряду «зливок» [1, с. 56-57].

Останній розділ народного акушерства «Новонароджена дитина» характеризує дії бранки відразу по народженню немовляти. В переважній більшості всі вони були направлені на тіло дитини, а відтак і на подальший здоровий фізичний розвиток новонародженого. В першу чергу звертали увагу на те в якому положенні родиться дитина, як себе поводить, гадаючи таким чином на її майбуття [1, с. 60]. Особливого значення автор надає опису першого купання дитини та примовлянь, що вживались при першому купанні [1, с. 61-62, 65]. Дані словесні замовляння у формі побажань та звернень за допомогою до вищих сакральних сил в уяві народу ніби «програмували» щасливу долю дитині. Також в данному розділі автор представляє змістовний матеріал про перше годування новонародженого, народні гігієнічні та захисні засоби в догляді за дитиною, уявлення про дітей «сьомчат», заборони в їжі жінці, яка годує немовля і поради для збільшення чи зменшення покорму. Зібраний матеріал перемешковується висловами простих селянок, бранок, різноманітними примовками, замовляннями, народною рецептурою, ін.

У розділах післяпологовий період та новонароджена дитина автор продовжує дослідження родильної обрядовості сіл Вінницької, Дніпропетровської областей.

В наступних розділах праці «Український медичний фольклор» професор С. Верхратський розглядає народні знання щодо лікування вивихів, переломів, поранень, недуг голови, очей, вухів, огруддя, живота, а також пошесних та венеричних недуг, подає рецепти та легенди про зілля.

Підводячи підсумки, варто наголосити, що представлена праця С. Верхратського становить значний науковий і практичний інтерес для розвитку сучасної етнографічної наукової думки, зокрема в рамках дослідження особливостей родильної обрядовості українців. Цінність

добробку дослідника не викликає жодного сумніву. Адже виявлені та зафіксовані ним у 1920-1950-их роках народні знання в галузі медицини, обрядодії пов'язані з вагітністю, пологами, різноманітні явища народної побутової культури належать вже до історичних реліктів, більшість з яких втрачена назавжди.

Список використаних джерел:

1. Верхратський С.А. Український медичний фольклор // Рукописні фонди Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, ф. 14-3, Од. зб. 452, 185 арк.
2. Верхратський С.А., Заблудовський П.Ю. // Історія медицини: нав. посібник. – 4-е вид., випр. і допов. – К. : Вища школа, 1991 р. – 431 с., іл.

Надвірнянський Ю.Р.

*магістр історії та археології, політології, менеджменту,
спеціаліст української мови, викладач II категорії,
аспірант економіки,
Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника*

ФІЛОСОФСЬКО-МЕТОДОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОЦЕСУ ПІЗНАННЯ ІСТОРИКА, ВИКОРИСТОВУЮЧИ МЕТОД ІНФОРМАЦІЙНОЇ ВЗАЄМОДІЇ

Словосполучення «**філософія-методологія історії**» констатує парадоксальність проблемності самого поняття «**філософії-методології**». Таким чином, якщо під *методологією* розуміти сукупність методів певної діяльності, особливо *процесу мислення*, яке існує від початку цивілізації. У такому разі витoki *методології історії* слід шукати у Стародавній Греції часів Геродота чи навіть Гекатея Мілетського. Саме такої наукової думки керувався автор першої у незалежній Україні синтетичної праці з методології історії львівський професор Леонід Зашкільняк. Назва «*Методологія історії від давнини до сучасності*» засвідчує авторське розуміння змісту та обсягу поняття «методологія». В анотації на працю цілком слушно повідомляється, що йдеться про «*спробу подати узасгалнену*